

УДК 159.964

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОГО НЕВРОЗУ

Черепехіна О.А., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
Запорізький національний технічний університет

У статті розглядаються питання генезу ідеї щодо категорії темпорального у психології для розуміння сутності поняття «темпоральний невроз». Обґрунтовується необхідність виділення категорії часу як темпорального конструкту та окреслюються пов'язані із цим науково-теоретичні проблеми.

Ключові слова: психологія часу, темпоральне, темпоральний невроз, час.

В статье рассматриваются вопросы генезиса идеи относительно категории темпорального в психологии для понимания сущности понятия «темпоральный невроз». Обосновывается необходимость выделения категории времени как темпорального конструкта и определяются связанные с этим научно-теоретические проблемы.

Ключевые слова: психология времени, темпоральное, темпоральный невроз, время.

Cherepehina O.A. THEORETICAL BASIS OF THE STUDY TEMPORAL NEUROSIS

This article discusses the genesis of ideas about temporal categories in psychology to the understanding of the concept of “temporal neurosis”. The necessity of allocating time categories as a temporal construct and determined the related scientific and theoretical problems.

Key words: psychology of time, temporal, temporal neurosis, time.

Постановка проблеми. Питання сутності та розуміння змісту часу як наукового конструкту та емпіричного феномену розглядалось у психології, філософії, логіці, фізиці, хімії, соціології, біології. Час як предмет дослідження й інтересу багатьох вчень досі досконало не вивчений, і його тлумачення представлено численними теоріями та практиками, кожна з яких наскільки приближає нас до розуміння його сутності, настільки ж і віддаляє, бо все, що ми можемо – це управляти не часом, а навчитись управляти собою в часі та просторі. У зв'язку з цим актуалізуються такі прояви особистості, як темпоральний невроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання часу турбували вчених, починаючи з античності (Платон, Арістотель), продовжуючи в період середньовіччя (Фома Аквінський) та Нового часу (В. Дільтей, А. Бергсон). На початку 20 століття А. Ейнштейн сформулював загальну теорію відносності, що стало визначальним кроком у розумінні цього феномену та дозволило встановити зв'язок між часом, матерією та простором. Сучасні психологи продовжують дослідження часу у напрямках психології часу, біологічного годинника, сприйняття часу, часової перспективи тощо.

Постановка завдання. Однак проблемам темпорального у практиці психологічної допомоги не було надано належної уваги, тому це питання є невирішеним як на практичному, так і на теоретико-методичному рівнях, особливо щодо темпорального неврозу.

Отже, метою статті є обґрунтування витоків дослідження темпорального неврозу та наповнення цього теоретичного конструкту феноменологічним змістом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феноменологію досліджень, пов'язаних із часом, умовно можна назвати темпоральною. Так, темпоральність (від англ. Tempora – тимчасові особливості) – тимчасова сутність явищ, породжена динамікою їх особливого руху, на відміну від тих характеристик, які визначаються відношенням руху даного явища до історичних, астрономічних, біологічних, фізичних та інших тимчасових координат.

У сучасній філософській культурі поняття темпоральності увійшло завдяки екзистенціальній традиції, у якій темпоральність людського буття протиставляється речі, відчуженому, без'якісному, нав'язливому, переважному часу. У феноменологічно орієнтованій соціології, а також у психології та культурології поняття темпоральності широко використовується для опису таких динамічних об'єктів, як особистість, соціальна група, клас, суспільство, цінність («повні соціальні явища» Д. Гурвича). Ідея аналізу взаємного руху соціальних явищ через зіставлення їх темпоральності лягла в основу методології темпорального аналізу [1, с. 298].

Варто розуміти, що є поняття «темпоральна логіка» (temporal logic) – це логіка, у висловлюваннях якої враховується часовий аспект. Використовується для опису послідовностей явищ і їх взаємозв'язку з

часовою шкалою. У давнину теорії темпоральних логік вивчали філософи мегарської школи, зокрема, Діодор Крон і стоїки. Сучасна темпоральна логіка була розроблена в 1950 Артуром Пріором на основі модальної логіки та отримала подальший розвиток в інформатиці завдяки працям лауреата Тьюрінговської премії Аміра Пнуелі. Є два підходи темпоральної логіки, засновані на принципах здорового глузду і діалектики: «після цього» означає «внаслідок цього» або «після цього» означає «пізніше» у хронологічному сенсі [1].

Близьким до розуміння поняття психології часу є термін «темпоральний фінітизм» – вчення про те, що час звичайний у минулому. Згідно з філософськими поглядами Аристотеля, викладеними в його «Фізиці», хоча простір звичайний, час нескінченний. Це вчення створило проблеми для середньовічних ісламських, іудейських і християнських філософів, які були не в змозі примирити аристотелівську концепцію вічності з біблійним оповіданням про створення світу [7].

Сучасна космологія, спираючись більше на фізичні, ніж на філософські підстави, приймає більшою мірою фінітизм у формі теорії Великого вибуху, ніж Теорію стаціонарного всесвіту, яка допускає нескінченний Всесвіт.

На відміну від давньогрецьких філософів, які вважали, що Всесвіт – безкінечне минуле, що не має початку, середньовічні філософи та теологи розробили концепцію Всесвіту, що має кінцеве минуле. Цей погляд був натхненний міфом про творіння, загальним для всіх трьох авраамічних релігій – іудаїзму, християнства та ісламу.

До Маймонід вважалось, що можливо довести теорію творіння з погляду філософії. Наприклад, космологічний аргумент Калама виходив із того, що створення світу є доказовим. Маймонід вважав, що ні творіння, ні аристотелівський нескінченний час не є доказовими або, принаймні, ніяких підтверджень того чи іншого немає. На думку дослідників його творчості, він не проводив формальної відмінності між недоведеністю і простою відсутністю доказів [7].

Деякі з єврейських послідовників Маймоніда, включаючи Леві бен Гершома і Крескаса, навпаки, вважали, що питання можна вирішити по-філософськи. Іоанн Філопон, імовірно, був першим, хто використав аргумент, що нескінченний час виключає темпоральний фінітизм. У цьому за ним пішли багато інших, у тому числі, св. Бонавентура [1].

У Іоанна Філопона було кілька аргументів на користь темпорального фінітизму.

Твір «Contra Aristotlem» втрачений і відомий головним чином у цитатах, наведених Сімплікієм Кілікійським у його коментарях на аристотелівську «Фізику» і «De Caelo». Філопоново спростування Аристотеля викладається в шести книгах, із них перші п'ять коментують

«De Caelo», а шоста – «Фізику», і з коментарів до Філопона, зроблених Сімплікієм, можна зробити висновок, що воно було досить довгим [7].

Сучасна математика, як правило, включає в себе нескінченність. Для більшості цілей нескінченність просто зручна; якщо підходити більш ретельно, вона присутня або ні в залежності від того, чи прийнята Аксиома нескінченності. Це математичне поняття здатне обґрунтувати корисні аналогії або способи мислення про фізичний світ, проте воно нічого не говорить прямо про нього. К. Геора виділив два різних види нескінченності. Перший, що використовується при обчисленні, він назвав змінним кінцевим або потенційно нескінченним, воно позначається знаком лемніската. Другий – актуально нескінченний, який Кантор назвав «істинно нескінченним». Його уявлення про трансфінітну арифметику стало стандартною системою для роботи з нескінченністю з використанням Теорії множин.

Так, Г. Давид вважав, що актуально нескінченне грає роль тільки в абстрактній галузі математики. «Нескінченне ніде не може бути знайдено в реальності. Воно не існує в природі і не служить законною підставою для раціонального мислення ... Роль, яку залишилося грати нескінченному – виключно роль ідеї» [8, с. 231].

Філософ В. Крейг стверджує, що якщо минуле було нескінченно тривалим, то це передбачає наявність актуально нескінченного в реальності [1].

Крейг і Сінклер також стверджують, що актуально нескінченне не може бути сформовано шляхом послідовного додавання. Абсолютно незалежно від нісенітниць, що впливають із актуально нескінченної кількості минулих подій, формування цього показника має власні проблеми. Для будь-якого кінцевого числа n $n + 1$ дорівнює кінцевому числу. Актуальна нескінченність не має безпосереднього попередника [7].

Деякий критицизм аргументу В. Крейга на захист темпорального фінітизму було обговорено і доповнено S. Puryear. Він викладає твердження так:

1. Якщо Всесвіт не має початку, тоді минуле має складатись із нескінченної часової послідовності подій.

2. Нескінченна тимчасова послідовність минулих подій була б актуальною, а не тільки потенційною, нескінченною.

3. Неможливо, щоб послідовність, яка формується шляхом послідовного додавання, була актуально нескінченною.

4. Тимчасова послідовність минулих подій утворилась шляхом послідовного додавання.

5. Отже, Всесвіт мав початок [7].

Щодо сучасних досліджень темпорального, варто зазначити, що

С. Кравченко ввів поняття «темпоральна психологія» (психологія часу) – наука про взаємодію людини з вимірами часу і переживання станів їх відсутності [2].

Якщо розглянути це більш детально, то темпоральну психологію можна визначити як напрям у психології, у центрі якого знаходяться переживання вимірювань часу і здатність людини перебувати за межами цих переживань, тобто в надчасовій або позачасовій, яке має дві форми: лихоліття та вічність [2, с. 49].

Лихоліття – відсутність переживань спрямованого потоку часу, вічність – об'єднання всіх вимірювань часу в єдиний надподієвий світ, подібний світу ідей Платона.

Р. Піменов, відштовхуючись від існуючих у фізиці математично строгих моделей «простір – час», залучаючи інші можливі моделі і маючи на увазі пов'язане з терміном «час» слововживання в таких дисциплінах, як геологія, біологія, лінгвістика, філософія, виділяє в якості головного поняття те, яке передається терміном «раніше – пізніше». Тоді темпоральний універсам постає як безліч, впорядкована так, щоб породжена цим порядком, топологія була хорошою. Цей підхід дозволяє єдиним чином викласти всі відомі (НЕ дискретні) моделі «простір – час». При цьому не потрібно попередньо вивчати векторну або тензорну алгебру, ріманову геометрію або інші дисципліни, без яких зазвичай не обходиться виклад загальної теорії відносності. Але можна змістовно ввести такі поняття, як «майбутнє», «ахроннабезліч», «інтервал», «інерціальна» або «матеріальна точка», «спостерігач», «система відліку», «ток речовини», «проміжок часу» [3].

А. Анісов у своїй монографії з використанням логічних методів досліджує проблеми, що виникають у мінливому в часі універсумі. Час розуміється ним динамічно, а не статично, тобто враховується не тільки ставлення «раніше, ніж», а й такі темпоральні атрибути, як минуле, сьогоднішня і майбутнє. Автор проаналізував апорії Зенона, типи існування, темпоральні та інваріантні характеристики знання, побудував

нетрадиційну теорію обчислюваності та не-класичну логіку невизначеності [4].

Психологія часу (темпоральна психологія) виникла внаслідок досліджень феноменів людської свідомості у змінених станах свідомості та самого феномену часу. Якщо ми приймаємо чотири виміри часу (минуле, сучасне, майбутнє і вічність), то можемо і стверджувати, що будь-яка з психічних функцій переважно реалізується завдяки одному з вимірів часу. Наприклад, пам'ять реалізується завдяки минулому часу, очікування – завдяки майбутньому, а творчість – вічності. У лихоліття – душа немов не існує, і не може переживати час.

Темпоральна психотерапія – подолання темпорального неврозу, внаслідок чого особистість навчається рівномірно розподіляти свою увагу й енергію між чотирма тимчасовими вимірами (минулим, сьогоднішнім, майбутнім і пропавшим часом), у результаті чого вона стає більш стійкою до життєвих труднощів, і більш адаптованою в соціальному і культурному житті.

Психотерапії передують діагностика, яка може проводитись у рамках визначення того, який саме час блоковано (минуле, сьогоднішня або майбутнє). У людини також може бути блоковано переживання лихоліття. Під час діагностики визначається і час, у якому мислення особистості переважно перебуває.

С.А. Кравченко сформулював основні постулати темпоральної психології торкаючись визначення життя та психічного здоров'я, методи зміцнення особистості та етики існування:

1. Життя існує тільки в часі.
2. Душа може виходити за межі життя і часу.
3. Перебування душі поза часом і життя можливо за життя тіла.
4. Душа може досягти безсмертя.
5. Умовою існування унікальної душі є унікальне обличчя [2].

Отже, доходимо висновку, що тема психології часу породжує низку досліджень як наукового, так і практичного сенсу, починаючи з тайм-менеджменту та продовжуючи темпоральним неврозом.

В ідеалі людина рівномірно розподіляє свою увагу між чотирма темпоральними просторами. Тоді вона з більшою ймовірністю може самореалізуватися, щаслива і здорова. Дезаптаційний стан, коли людина прагне жити переважно одним із часів, російський психолог С. Кравченко називає темпоральним неврозом.

Яскравим прикладом такого стану є прагнення жінок бути «вічно молодими». У чоловіків ознакою цього явища може бути

прагнення жити власним майбутнім, своїми цілями або планами, при цьому жертвуючи сучасним. У зрілому віці темпоральний невроз найчастіше проявляється вираженням зміщення центру свідомості особистості в минуле. Даний стан веде до того, що людина не здатна вчитися новому і навіть сприймати нововведення з позитивного боку. Нехтування духовністю (позачасове) може привести до серйозної екзистенційної кризи, пов'язаної з втраченою сенсу життя.

Відхід в один із вимірів часу може бути зумовлений різними причинами, у тому числі і культурною традицією, науковою школою або соціальним оточенням.

Якщо людина свідомо чи несвідомо відсторонюється від будь-якого з часів, то це також можна віднести до темпорального неврозу, першопричиною якого міг послужити невроз страху. Наприклад, як вказує

С. Кравченко, одного разу його клієнт повідомив, що він не бажає знати хоч що-небудь про своє майбутнє, приховуючи тим самим і від себе, і від інших явно видимі та травмуючі його перспективи [2].

Суспільство, яке живе переважно майбутнім і жертвує справжнім заради нього, тотально страждає темпоральним неврозом, який межує з неврозом нав'язливих станів і автоматично передається його членам. Разом із цим, він може бути подоланий індивідуально завдяки чіткому усвідомленню такої темпоральної невірноваженості, яка часто зустрічається серед колишніх радянських громадян.

Діагностика може проводитись у рамках визначення того, який саме час блоковано: минуле, сьогодні або майбутнє. У людини може бути блоковано також переживання лихоліття, чому, наприклад, сприяє алкоголізм, наркоманія чи будь-яка інша залежність. Під час діагностики також визначається час, у якому мислення особистості переважно перебуває.

Психоаналіз З. Фрейда дає нам прекрасний зразок роботи з історією особистості, які пройшли часом клієнта, зовсім упускаючи інші темпоральні вимірювання [5].

Логотерапія В. Франкла охоплює вже три часи, пов'язані зі смислами життя, але мало що нам дає в усвідомленні лихоліття та вічності [6].

Можна запропонувати системний підхід до подолання темпорального неврозу – темпоральну психотерапію. Неврози (від грец. *Neuron* – жила, нерв) – прикордонні (межові) нервово-психічні розлади, що не зумовлені психотичними станами. У виникненні неврозів істотну роль відіграють біологічні фактори (спадковість, соматичні захворювання), соціально-психологічні

чинники, які стосуються передусім несприятливих сімейних обставин, а також особливості особистості й емоційні переживання. Клінічна картина неврозів включає в себе як соматовегетативні розлади, так і негативні суб'єктивні переживаннями (тривога, відчуття власної неповноцінності). Серед неврозів прийнято виділяти неврастенію, невроз страху, істеричний невроз і невроз нав'язливих станів. Для лікування цих розладів поряд із медикаментозними впливами використовують різні форми психотерапії.

У такому контексті варто зазначити, що існує широкий спектр невротичних розладів у системі темпорального. Синдром Доріана Грея (англ. *Dorian Gray syndrome*) – культ молодості, який би розглядав можливо більш тривале збереження способу життя, в тому числі й сексуального, у рамках особливостей, властивих юнацькому або більш молодому періоду життя. Виражається страхом перед фізичним старінням або старінням.

Це ж може бути і причиною того, що багато людей не хочуть думати про майбутнє, де їм буде набагато більше років.

Синдром компенсується невинуватим використанням молодіжної атрибутики, вибором одягу в молодіжному стилі, у крайньому випадку веде до зловживання пластичною хірургією і косметичними засобами. Іноді цей розлад закінчується депресіями та спробами самогубства. Цей психологічний стан особливо поширений серед публічних особистостей: кінозірок, артистів, співаків. Серед психологів немає єдиної думки про те, чи є цей стан хворобою. DSM-IV (*Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders* – Довідник з діагностики і статистики психічних розладів) Асоціації американських психологів не включає цей розлад у число хвороб.

Вважаємо за доцільне навести список деяких проблем у розумінні часу (згідно А. Левічу, 2011):

1. Час – властивість світу або свідомості?
2. Чи одновимірний час?
3. Час – субстанція або реляція?
4. Час дискретний або безперервний?
5. Чи рівномірний хід часу?
6. Чи оборотний час?
7. Чи можливо позачасове буття?

Для темпоральної психології останній пункт є ключовим, тому що поняття Вічності та лихоліття можна переживати тільки з позиції позачасового буття. Потік свідомості в науковому методі реалізується в часі. Осяяння, в тому числі і щодо майбутнього, відбуваються миттєво, немов виходячи за

межі потоку часу. Переживання Вічності та Передчасності можливо тільки в особливих станах свідомості, що передбачає здатність дослідника входити в ці стани.

Більш того, теорія темпоральної психології і практика темпоральної психотерапії передбачає можливість сприйняття людиною світу у всіх вимірах часу і простору.

С. Кравченко запропонував основні принципи роботи, що виділяють темпоральну психотерапію на великому тлі інших психотерапевтичних практик:

1. Слід визначити, з яким виміром часу стався розрив (минулим, сьогоденням, майбутнім або вічністю).

2. Відновлюючи розрив із певним виміром часу, слід розпізнати причини такого розриву.

3. Відновлюючи розірвані взаємодії з одним виміром, не слід допускати значного ослаблення з іншими.

4. Знайти цінне в минулому, відшукати смисли в майбутньому, підкреслити унікальність сьогодення і нескінченно важливу сутність вічного.

5. Все цінне, що має сенс, унікальність і важливість, може бути знайдено в душі кожного, якщо йому дозволено бути самим собою у всіх вимірах часу.

6. Все приходить із зусиллям особистості у різних вимірах часу.

7. Зв'язок з особистим несвідомим робить досвід кожного унікальним, що збагачує пам'ять, досвід, бачення майбутнього і сьогодення, уяву і сприйняття, переконує в існуванні вічного.

8. Зв'язок із вічними архетипами колективного несвідомого об'єднує людей, надаючи сенс любові до оточуючих.

9. Захоплення вічної природою колективного несвідомого переконує в існуванні Творця.

10. Досвід переживання лихоліття переконує, що воно чогось було варте.

11. Пошук сенсу лихоліття додає особливу стійкість і самовладання в життя [2].

Психологи вважають, що почуття задоволення і щастя максимально пов'язані з теперішнім часом. І проживати його потрібно якісно та усвідомлено, тільки тоді ми формуємо сприятливе майбутнє.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна дійти висновку, що темпоральний невроз (поняття, введене С. Кравченко у 2009 році) як теоретичний конструкт позначає дезадаптаційні стани і прагнення людини жити переважно одним виміром часу: минулим, сьогоденням або майбутнім, або перебування в стані лихоліття, коли в переживаннях домінує відстороненість, і немає почуття вічності. Перспективи подальших досліджень у даному напрямку ми вбачаємо в розширенні наукових уявлень про феноменологію темпорального з науково-психологічного боку, зокрема, у дослідженні темпорального інтелекту, темпорального мислення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словарь. Современная западная философия / Ред. В. Садовский. – М.: Изд. полит. литер., 1991. – 439 с.
2. Кравченко С. Темпоральная психология / С. Кравченко. – Режим доступа: http://www.skrauchenko.ru/psychology_time.htm
3. Пименов Р. Основы теории темпорального универсума / Р. Пименов. – М.: ЛЕНАНД, 2006. – 200 с.
4. Анисов А. Темпоральный универсум и его познание / А. Анисов. – М.: Ифран, 2000. – 239 с.
5. Психология «Я» и защитные механизмы / А. Фрейд. – М.: Прогресс, 1993. – 179 с.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
7. Філософія: Навчальний посібник / ред. І. Надольний. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
8. Гильберт Д. Основы теоретической логики / Д. Гильберт, В. Аккерман. – М.: Издательская группа URSS, 2010. – 304 с.